

## **КОНТЕКСТ НЕОРЕАЛІЗМУ У ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ І ФІЛОСОФІЇ**

У статті аналізується розмаїття концепцій неореалізму у світовій філософії і україно-російському літературознавстві через парадигму рецепції і взаємовпливу. Окрему увагу надано категорії наративу, шлях якої до літературознавства йшов від неореалістичної філософії.

*Ключові слова:* неореалізм у літературознавстві, філософський неореалізм, наратив, суб'єкт-об'єктні відношення.

В статье анализируется разнообразие концепций неореализма в мировой философии и украино-русском литературоведении через парадигму рецепции и взаимовлияния. Отдельное внимание обращено на категорию нарратива, путь которой к литературоведению шел от философии неореализма.

*Ключевые слова:* неореализм в литературоведении, философский неореализм, наратив, суб'єкт-об'єктные отношения.

In the article the variety of conceptions of neorealism is analysed in world philosophy and Ukraino-Russian literary criticism through the paradigm of reception and vzaimovliyaniya. Separate attention is turned on the category of narativ, the way of which to literary criticism went from philosophy of neorealism.

*Keywords:* neorealism in literary criticism, philosophical neorealism, narativ, subjekt-ob'ektive relation.

Пізнавальна ситуація в гуманітарних науках у першій третині ХХ століття відбилася з усією відчутністю на філології (літературознавстві та мовознавстві), психології, філософії (особливо гносеології). Питання теорії філософії у зв'язку із дослідженнями специфіки розвитку української літератури початку ХХ століття постають у працях Т.Антонюк, А.Білої, О.Білецького, Т.Гундорової, Д.Затонського, М.Ільницького, Ю.Коваліва, М.Кодака, Ю.Луцького, А.Макарова, М.Моклиці, Д.Наливайка, С.Павличко, М.Сулими, М.Ткачука, Н.Шумило; в російській – Л.Андреєва, М.Балашова, Є.Бобринської, І.Євламписової, А.Крючкової, В.Федотової, М.Федорової, В.Шкловського та інших. У своїх роботах дослідники спирались на філософські концепції ХІХ–початку ХХ століть: А.Бергсона, М.Бердяєва, В.Дільтея, Ф.Ніцше, В.Розанова, В.Соловйова, З.Фрейда, Е.Фромма, А.Шопенгавера, О.Шпенглера, К.-Г.Юнга. Аналітичні засади цих теоретиків літературознавці вважали найбільш впливовими на естетичну свідомість митців. Здебільшого автори дискурсивного аналізу філософського впливу на художню практику посилалися на концептуальні ідеї двох ліній: Шопенгавер – Ніцше – Бредлі та Фрейд – Юм. На думку дослідників, теоретичні аспекти «філософії життя» (лінія «Шопенгавер – Ніцше – Бредлі») та психоаналітичні теорії позасвідомого (лінія «Фрейд – Юм») виявились близькими для творчої реалізації українських і російських митців. У цьому позначились дві тенденції: по-перше, цікавість до ірраціоналізму «філософії життя», інтуїтивізму, песимізму, волюнтаризму, психологізму та інших надбань філософських студій пов'язана зі зміною

світогляду, орієнтирів психіки і духовності у складний період індустріальних та економічних революцій, урбаністичного розвитку, історичних подій, війн, тоталітарних режимів; по-друге, бажання відзначити належність українського й російського модернізму до європейського.

У нинішній період розвитку літературознавства виникають інші лінії вивчень філософського впливу. Так, М.Ткачук виводить лінію К'єркегор – Ніцше – Бергсон, яку вважає філософською підвалиною українського і західноєвропейського культурного розвитку. При цьому він спирається на наявність у модерністській естетиці суб'єктивістської домінанти, яка виявляє у творчому акті інтуїцію, раптове просвітлення, безпосередні емоції, ірраціональне осягання, здогад, життєвий порив, суб'єктивні переживання [11, 23]. У своїх концепціях дослідник також посиляється на субстанціональні вчення про «світ ідей» та «світ речей», зазначаючи домінантність впливу цих ідей на характер художніх пошуків на початку ХХ століття.

Новий контекст світоглядних теорій на основі аналізу невідомих у пострадянському просторі теоретичних ідей запропонував німецький філософ Ю.Габермас, праці якого стали відомі наприкінці ХХ століття, зокрема завдяки російським перекладам. Автор близько тридцяти творів з філософії, соціології, культурної антропології, правознавства, етики, психології та лінгвістики розширив дискурс літературознавства за рахунок нових поглядів на формування і функціонування нового світобачення та життєствердження. Свої погляди він обстоював, залучивши роботи і впливові аспекти з теорій не тільки загальноновизнаних у своїй ролі до зазначеної доби філософських акцентів. Ю.Габермас стимулював нові теоретичні моделі комунікативної раціональності й соціальної теорії, широко залучивши до своїх проєктів теорію аналітичної філософії Л.Вітгенштейна, логіко-соціологічні концепції К.Поппера, модерні знання «метанаративу» Ж.Ф.Ліотара. Згадувані концепції походять від філософії неореалізму як відлуння розмаїтих теоретичних поглядів. Започаткований Ю.Габермасом процес нових пошуків світоглядного впливу на модерністський період знайшов своє продовження у сучасних працях Б.Шалагінова й А.Білої, які спирались на «нові» (для пострадянського простору) думки про загальний соціальний та комунікативний компонент у дискусивних концепціях літератури, психології, науки, культури.

Дослідники філософського контексту літератури першої третини ХХ століття звертали увагу на концептуальні методи та психологічні ідеї європейської філософської думки, яка має довгий шлях свого становлення і розвитку, позначений складним підґрунтям концепцій та специфічною термінологією. Паралельно з традиційними визначеннями літературознавці пропонували новаторські аналітичні погляди на світоглядну парадигму, залучаючи до літературного процесу нові імена філософів та введені ними категорії.

Дослідники філософії стверджують, що неореалізм, як один з етапів «реалістичної» філософії, існував у 10–20 роки, а з 30-х років ХХ століття на зміну йому приходить критичний реалізм. У літературознавстві термін *критичний реалізм* запропонував М.Горький на позначення реалізму ХІХ ст. на

відміну від соцреалізму ХХ століття. Загалом основою неореалістичної форми дослідження є гносеологічна теорія пізнання, зокрема її суб'єктивно-ідеалістична лінія, засновниками якої були Д.Берклі, Д.Юм, Д.Мілль. Ці представники суб'єктивного ідеалізму намагалися заперечити теорію матеріаліста Дж.Локка про об'єкт пізнання. Цей аспект становить суть основного питання філософії неореалізму, оскільки проблема пізнання посідає центральне місце в її методології.

Теорії англійських і американських ідеалістів стали провідними у визначенні неореалізму як філософського напрямку, що у словникових довідниках зазначається англо-американським. Однак ці теорії беруть свої витoki від шотландської школи. Її представники утверджували філософію «здорового глузду», в основі якої – інтуїтивна діяльність розуму та природжені принципи. Також серед джерел англо-американського неореалізму є ряд різноманітних теоретичних тверджень: дуалістичне вчення І.Канта про «річ у собі» як необхідність передумови моральності та концепція категоричного імперативу; ідеї німецького філософа-ідеаліста Ф.Брентано, який розвивав учення про інтенційність (предметність свідомості) як родової ознаки психічних феноменів (чим став попередником феноменології Е.Гуссерля); ідеї австрійського філософа-ідеаліста і психолога А. фон Майнонга, який розвивав близьке до неореалізму вчення про даність об'єкта у переживанні; концепції австрійського засновника емпіріокритицизму (махізму) Е.Маха, який стверджував, що вихідні класичні поняття простору, часу і руху суб'єктивні за походженням, а у світі вбачав «комплекс почуттів».

Імена філософів-неореалістів, а також термін «неореалізм» у російську філософію ввів у 60-ті роки ХХ століття О.Богомолів. У його праці «Філософія англо-американського неореалізму» (1962) висвітлювалась загальна методика неореалістичної філософії. Незважаючи на те, що проблемам неореалізму присвячували дослідження С.Анісімов, Л.Гарусова, Б.Грязнов, Н.Комлева, В.Конишев, М.Луб'яний, Д.Луканов, В.Матяш, С.Ніколенко, А.Федоров, Н.Юліна та інші, існує певна прогалина в історії російської неореалістичної філософії. Не менш проблематичним лишається вивчення неореалізму у вітчизняній філософії. Одним із сучасних досліджень є історико-естетичний аналіз М.Павленка. Слід зазначити, що нерозвинутість неореалістичної філософії в українській та російській спадщині мислителів полягає в загальному ідеологічному спрямуванні філософської думки на діалектичний матеріалізм. У дослідженні Ю.-М.Бохенського («Сучасна європейська філософія [першої половини ХХ ст.], 1951) подано періодизацію розвитку філософії у першій третині ХХ століття, з якою важко не погодитись у зв'язку із поясненням тяжкої ситуації розвитку суспільства та всіх його складників, зокрема розвитку філософії: «1) Після короткого військового періоду (1917–1921), під час якого панувала ще відносна свобода, всі немарксистські філософи були арештовані, вислані з Росії або ліквідовані. 2) В період 1922–1930 рр. розвернулися гострі дискусії між так званою “механістичною” і “меншовицько-ідеалістичною” школою. Перша з них представляла діалектичний матеріалізм як чистий матеріалізм, а друга, керована А.Деборіним, прагнула утримати в

рівновазі обидва його елементи. 3) 15 січня 1931 р. обидві школи були засуджені Центральним комітетом партії, і з цього почався третій період (1931–1946), під час якого, якщо не рахувати виходу у світ роботи Сталіна (1938) («Про діалектичний та історичний матеріалізм» – ред.), філософське життя в Росії зовсім завмерло» [2]. Цим, власне, можна пояснити ситуацію нерозвинутості неореалістичної філософії, оскільки неореалізм у своїй основі спирався на ідеалістичні концепції та дуалістичні ідеї, а тому суперечив марксистсько-матеріалістичній догмі українського та російського суспільства ХХ століття.

Бракувало також інформації, адже окрім роботи «Проблеми філософії» Б.Рассела, яка стала відомою російському читачеві 1915 року, та статті «Новітні праці про ази математики» (зб. «Нові ідеї в математиці». – 1917. – № 1) жодної праці неореалістів не було опубліковано аж до 80-х років ХХ століття. Щоправда, російський читач міг ознайомитися з атеїстичною публіцистикою Б.Рассела з книги «Релігія і наука» (1935), де містився його розділ «Містицизм», а також двох невеликих статей «Я атеїст чи агностик? Заклик до терпимості перед лицем нових догм» (1949) і «Хто такий агностик?» (1953). Також у 50-х роках минулого століття російський простір узнав роботу «Людське пізнання» (1957) Б.Рассела та «Логіко-філософський трактат» (1958) Л.Вітгенштейна зі вступом Б.Рассела. Увага до праць Б.Рассела пояснюється його вирішальним впливом на європейську філософію завдяки філософським розробкам, що передували популяризації нової інтелектуальної думки, а також завдяки врученню йому Нобелівської премії з літератури у 1950 році (за трактат «Чоловік і жінка»).

Серед численних авторів, які присвятили свої праці неореалізму ХХ століття, особливу увагу привертають Д.Дармстон («Історія фальсифікацій: англо-американська філософія», 2002), К.Г.Дінер («Американська філософія та історія ідей у постатях їх творців», 2002), Н.Г.Мальтер («Історія американської філософії та її європейське коріння», 2003), Дж.Рокстон («Гра ідей», 2003), Л.Бровські («Американська історія ідей: парадокси та омани», 2006). Ці автори висловлюють сучасні погляди на розвиток і специфіку неореалізму, враховуючи традиції розвитку щодо історії філософських методологічних і теоретичних концепцій. Проте з їх працями можна ознайомитись лише мовою оригіналів.

Нову історію становлення неореалізму запропонував англійський дослідник Дж.Пассмор, який спростовував поширену думку, що першоджерелом неореалізму є праця «Заперечення ідеалізму» Дж.Е.Мура. Перші розробки положення неореалізму Дж.Пассмор приписував викладачеві Кембріджського університету Т.П.Нанну. Дослідник стверджував, що стаття Т.П.Нанна «Чи є вторинні якості незалежними від сприйняття?» широко вплинула на англійських неореалістів, зокрема Дж.Е.Мура і Б.Рассела, а також вивчалася американськими філософами. Найхарактернішою ознакою неореалізму Дж.Пассмор вважав «відмову визнати, що все сприймане в своєму існуванні залежить від того факту, що воно сприймається» [9, 199].

Слід зазначити, що серед дослідників неореалістичної літератури тільки У.Абишева і Т.Давидова звернули увагу на філософський контекст. Однак у своїх працях вони не виявили інтенції досліджень впливу філософії неореалізму на російську літературу, а спирались на попередні загальні дослідження впливу філософських концепцій на модернізм. Тому, з огляду на певну прогалину у вивченні впливу неореалістичної філософії на неореалістичну літературу, вважаємо за необхідне висвітлити елементи нових поглядів, висловлених філософами-неореалістами у різноманітних теоріях, концепціях та ідеях. А задля повнішого дослідження неореалістичної специфіки художніх творів (зокрема І.Буніна, В.Винниченка, М.Горького, В.Підмогильного та ін.), на нашу думку, слід звернутись до ідей неореалістичної філософії, проповідниками якої були Дж.Е.Мур, Б.Рассел, А.Н.Уайтхед, У.Джеймс та представники Гарвардського товариства.

Філософія неореалізму досить впливово позначилась у різноманітних теоріях послідовників. Так, Г.Френкел вважав, що неореалізм дав можливість розвитку абстрактної філософії, недіалектичної логіки та ідей про складники «подій» у всесвіті, які знайшли продовження в працях неореалістів другого покоління (Д.К.Вільяма, Ч.Бейліса) та британського філософа С.Александера, який намагався використати загальну теорію відносності та ідею «злиття» простору і часу Ейнштейна – Мінковського у власному розумінні реальності [12, 98]. На основі неореалістичних поглядів на проблему суб'єкт – об'єкт німецький дослідник різноманітних естетичних систем В.Гесле дійшов висновку, що ідея суб'єкт-об'єктної totoжності створює категорію інтерсуб'єктивності. Теорію цієї категорії він відтворив у власних дослідженнях: «Тотожність суб'єкта і об'єкта [...], не є абсолютною рефлексивністю від якої походить світ, – ідеться про відмінності між суб'єктом і об'єктом, мислячим і мислимим [...], лише таким чином суб'єкт може претендувати на повноцінне проникнення в об'єкт. Тому об'єкт, якщо лише він totoжний суб'єктові, не може бути просто об'єктом – він сам має бути суб'єктом; якщо ж він одночасно відмінний від мислячого суб'єкта, він має бути іншим суб'єктом, тобто якимсь Ти» [13, 158–159]. Вважається, що ідеї Б.Рассела були сприйняті Київською школою логічного аналізу. А методика наукового реалізму І.Франка потребує на додаткове розширене дослідження порівняно з ідеями наукового реалізму, розробленими англійськими неореалістами.

Основна проблема неореалістичної філософії – це проблема адекватності пізнання. В цьому вона збігається із кантівською проблемою «речі в собі». Однак на відміну від позитивізму І.Канта, у неореалізмі «чуттєво-дане» та об'єкт не розірвані в акті пізнання, тому у неореалістичній теорії спостерігаються інтуїтивний та метафізичний базис побудови, що становить суть дуалізму. До синтезу об'єктивного і суб'єктивного наближались погляди М.Лосського. Намагаючись поєднати ідеї І.Канта і Д.Локка у гносеології, М.Лосський звертався до інтуїтивізму. Позиції інтуїтивізму він розвив до нової методології, за допомогою якої намагався відродити «природний погляд на матерію, що допускає вміст плотського сприйняття не суб'єктивними

переживаннями, а самою дійсністю (реальністю)» [7, 9]. Інтуїтивізм М.Лосського мав реалізувати дві протилежні позиції: відобразити ірраціональну реакцію на позитивістський рівень наукового пізнання та позначити кризу суб'єктивістського мислення. У своїй інтуїтивістській теорії він убачав спорідненість з ідеями американського неореалізму: «Напевно, щонайближче до інтуїтивізму, який визначається мною, стоїть недавно виниклий в Америці неореалізм» [5, 290]. Н.Старченко, розмірковуючи про поєднання двох ідей, зазначав, що «у концепції Лосського щільно уживаються і доповнюють одна одну неореалістські й інтуїтивістські тенденції. Вчення про інтуїцію, що стосується переважно шляхів і методів пізнання, одночасно слугує початковим етапом у виконанні програми “примирення трансцендентних та іманентних теорій знання”» [10, 83]. Містичних рис набуває вчення М.Лосського про поєднання суб'єкта із зовнішнім об'єктивним світом. Він називав інтуїцією або «містичним сприйняттям» безпосереднє усвідомлення конкретних та субстанціональних характеристик предмета без чуттєвого й розумового процесу. Містично-інтуїтивне осягнення сенсу предмета він пояснював як «суперечність між нечуттєвим і практичним знанням» та називав забобою, оскільки «надчуттєве не є надпрактичним» [6, 103]. Головною рисою він визначав «містичну інтуїцію, яка дає знання про металогічні принципи» [8, 404]. Джерела свого неореалізму М.Лосський убачав у німецькій класичній філософії І.Г.Фіхте, Ф.В.Шеллінга, Г.В.Ф.Гегеля, російській релігійно-ідеалістичній думці XIX століття, християнській теорії слов'янофільства та неортодоксальній містиці В.Соловйова.

Своєрідний розвиток неореалізму позначився в американській історіографії. Відомо, що історіографічне формування неореалістичної теорії пов'язане з працею К.Волтса «Теорія міжнародної політики» («Theory of international policy», 1979), а термін увів Р.Ешлі. Докладному аналізу еволюції концепцій і методів американського неореалізму присвятив свої праці сучасний дослідник В.Конишев. Він писав, що ґрунтовною базою методологічного розуміння неореалізму є інтелектуальні традиції європейської думки. До свого аналізу автор залучив роботи Н.Макіавеллі та Дж.Гоббса, їхні концепції буття людини. На думку дослідника, проблема неореалізму полягає у висвітленні розмаїття історичної практики, а тому «Перебільшене зіставлення деяких категорій (“загальне” чи “приватне” та ін.) веде до маніхейського дуалізму як у розвитку, так і сприйнятті ідей неореалізму: державний інтерес проти особистого, порядок проти справедливості» [4, 29]. В.Конишев спробував обґрунтувати досягнення і помилки неореалістичної теорії через паралелі з ідеями античних мислителів. Зокрема, він вважав, що представники неореалізму робили акценти на судження Фукідіда. Однак, на його думку, «Неореалісти повторили помилку “класичних” реалістів, спростивши роздуми Фукідіда. Його “реалізм” означав, що світ – це не втілення умоглядної схеми, а конкретна діяльність з урахуванням впливу людських пристрастей і чинника випадковості» [4, 28]. Окремі аспекти еволюції теорії американського неореалізму подані у дослідженнях Л.Гарусової, Н.Комлевої, В.Матяш. Подаючи різноманітні версії розуміння неореалістичного впливу на суспільне

життя, автори доходять висновків, що неореалізм, як наукове світосприйняття залишає вплив на суспільний розвиток, а механізм зв'язку та взаємовпливів його наукових ідей – процес багатосторонній.

Із вільним словомисленням філософів-неореалістів пов'язане виникнення наратології. Різноманітні наукові галузі, в яких знаходить свої засади наратологія, підпорядковуються загальній теорії відносності, закони якої виправдовують процес мислення і ревізії поглядів у минулому, сучасному і майбутньому. Наративна методологія вирізняється значним плюралізмом поглядів та наявністю великої кількості теорій, що зумовило її поширення в різних галузях знань. В останні десятиліття наратологія як нова методика художнього аналізу опановує і сферу літературознавства. В українському науковому просторі наратологічні ідеї, а також пов'язані з її специфікою апробації у теоретичних підходах до вивчення літературних текстів з'явилися на початку нового століття. Нині така постановка питання і полегшує, і ускладнює дослідницький аналіз. Полегшення дає можливість відходу від консервативності й догматизму в розкритті таємниць художнього мистецтва й аналізу твору. Натомість ускладнення диктує системність аналізу на основі енциклопедичних знань, сукупність яких полягає у сфері не тільки літературознавства, а й філософії, історії, психології, теології, антропології, фольклористики, мистецтвознавства та лінгвістики. Адже теоретичний комплекс наратології базується на векторних проявах людського життя, поведінки, доказовими аспектами яких виявляються різноманітні теорії.

Наратологія, як і всі її науково визначені похідні, є досить новою гілкою українознавчих студій. Історія її започаткування дає можливість для різноманітних галузевих проєкцій, зокрема літературознавчих. Основу цих проєкцій становить органічний взаємозв'язок людини з її почуттями, характером, знаннями, потребами із соціально визначеним рухом суспільства. Інакше кажучи, герой твору не є просто літературним персонажем, а це – людина, яка має свій вік, стать, походження, соціальний стан; це – людина, яка є представником окремого часопросторового відрізка, позначеного традиціями попереднього часосвітового періоду та рецепціями з іншим часопросторовим рухом. Загалом наративний погляд відмовляється від догматизму в питанні до вивчення людини та її світу, а також постаті наратора і його звернень до нарататора. Тому вагомістю набуває теорія відносності, колись відкрита А.Ейнштейном у наукових розробках з фізики, а вже на сучасному етапі його теорія продуктивно діє у різних сферах теоретичних міркувань та життєвих спостережень.

Теорія наративного вивчення оповіді цілком придатна для наукового застосування до будь-якого художнього твору оповідної конструкції. Нові підходи до аналізу збагачують інструментарій дослідження текстів та доповнюють і поглиблюють передумови їх наукового прочитання. За одиниці інструментарію можна вважати пропоновану термінологію з теорії оповіді (або наратології), яку вперше в українському літературознавстві було подано у перекладі з англійського джерела «Наратологічного словника» О.Ткачуком. Термінологічний апарат словника становить понад 600 теоретичних позицій.

Серед численних новацій у словнику наводяться приклади загальноприйнятих літературознавчих понять, а також широко використовуються філософські поняття суб'єкт-об'єктних розгалужень. Визначення наратологічних категорій досить широко представлене і в Літературознавчій енциклопедії (2007), упорядкованій Ю.Ковалівом. Теорії оповіді присвячено сучасні монографії та дисертації. Наприклад, на наративний вимір української літератури звернули увагу В.Балдинюк (Наративні моделі сучасної української історичної прози (за творчістю Павла Загребельного та Валерія Шевчука). – К., 2004), М.Ткачук (Наративні моделі українського письменства. – К., 2007), Л.Мацевко-Бекерська (Українська мала проза кінця ХІХ–початку ХХ століть у дзеркалі наратології. – К., 2008). У сфері української та російської літературної теорії достатньо резонансною лишається проблема наративного аналізу структури оповідних конструкцій художніх текстів. Цей аспект став ключовим у дисертаційних студіях сучасних дослідників, які звернулись до нової літературознавчої методики. Так, з'явилися дослідження наративних структур романів потоку свідомості Н.Матвєєвої (Наративна структура англomовного художнього дискурсу (на матеріалі романів «потокa свідомості» початку ХХ століття. – М., 2003), прози М.Хвильового М.Руденко (Наративна структура художньої прози Миколи Хвильового. – К., 2004), української авангардної прози О.Капленко (Наративні структури в українській авангардній прозі 20-х років ХХ століття. – К., 2005). Однак, незважаючи на певну зацікавленість наративним аналізом прозових творів, в українському та російському літературознавстві ця методика має перспективи для подальшого розвитку.

Світогляд неореалістів позначився на манерах оповіді, або ж наратологічних стратегіях. Наратологія охоплює різні галузі знань і зокрема літературознавство. Літературознавчий вектор наратології формує системність аналізу на основі енциклопедичних знань, сукупність яких полягає у сфері не тільки теорії літератури, а й філософії, історії, психології, теології, антропології, фольклористики, мистецтвознавства та лінгвістики. Основу наратологічних проєкцій становить органічний взаємозв'язок людини з її почуттями, характером, знаннями, потребами, із рухом суспільства. Тобто в художньому тексті герой твору – не просто літературний персонаж; це людина, яка має свій вік, стать, походження, соціальний стан; це суб'єкт, що є представником окремого часопросторового відтинку, позначеного традиціями попереднього часосвітового періоду й реєкціями з іншим часопросторовим рухом; це об'єкт стосовно інших об'єктів світу.

Неореалістична художність вирізняється оригінальною системою суб'єкт-об'єктних стосунків. Категорія суб'єкта в художньому творі – персонаж, або людина, а її інтелектуальні, чуттєві, ментальні, фізіологічні дані – то її характеристика та особливості. Категорія об'єкта визначена як довколишній світ живої та неживої природи. Неореалісти звернули увагу на складні психологічні “механізми” ставлення суб'єкта-людини до об'єкта як іншої людини, що становлять своєрідну теорію конфліктів.

Пізнання неореалізму триває у ХХІ столітті. Спираючись на концепцію взаємодій різноманітних інтересів людини (філософських, культурних,



літературних, естетичних, етичних, політичних, економічних, національних тощо), автор монографії про новий реалізм Ф.Бруно писав: «Новий реалізм – це концепція світу, яка виходить із Нового Мислення. Він проголошує звільнення від догм та ідеологій» [3, 4]. Сучасні дослідники висловлюють погляди про вплив неореалізму на процес постмодернізму [1].

Українська і російська літератури першої третини ХХ століття розвивалися за власними національними канонами, що цілком суголосні з європейськими. В окреслену добу в літературі на передній план виходять проблеми людського існування, осмислення сутності буття людини. Реалізм нового часу створив абсолютно іншу методологічну систему, яка відбивала нові погляди на світ і людину. Мотивація перетворення реалізму в українській і світовій літературах на початку ХХ століття пов'язана із загальноісторичними (необхідність осмислити принципово новий стан світу) та внутрішньолітературними причинами (гостре відчуття вичерпаності колишніх художніх форм і пошуки нової образної мови). В українському літературознавстві взаємопроекції неореалізму і реалізму надають можливість по-новому прочитати національний культурний спадок, здійснити новітню інтерпретацію, позбавлену ідеологічних нашарувань минулих десятиліть і водночас розширити коло наукових досліджень. Митці першої третини ХХ століття відштовхувалися від попередньої традиції реалістів, шукаючи для себе нових взірців. Відбиття цих пошуків у творчості створювало серйозну проблему наукових поглядів на співвідношення реалізму ХІХ століття з новим реалізмом у ХХ столітті. Інтерес до проблеми поставав так само гостро у минулому, як і нині. Однак конкретику в розвідницькому матеріалі могли запропонувати не всі. Здебільшого дослідження спиралися на ідеологічні настанови утвердження теми «реалізм – соцреалізм», у якому вбачалося те нове, що привнесла епоха ХХ століття.

У методологічних засадах співвідношення реалізму і неореалізму, приділяється увага кільком факторам: по-перше, фактору традиції (як засвоєння письменниками попереднього творчого досвіду); по-друге, фактору історичному (як елемента конкретних умов); по-третє, фактору ментальності («адже мистецтво – продукт національної творчості кожного народу»); по-четверте, фактору індивідуальної обдарованості письменника (який так само помітно впливає на характер ставлення до творчої спадщини інших майстрів). Проте існують також інші суттєві чинники, на які зверталась увага і які становлять вагомий матеріал для студіювання. Наприклад, фактори психологізму, правдивості, типовості, безперечно, створюють своєрідні й тривалі лінії досліджень. На домінанті психологічного компонента в новому реалізмі наголошував ще наприкінці ХІХ століття І.Франко. Акценти на психологічних рисах позначилися на тлумаченнях того нового, що помічали сучасники. Тому явище реалістичного мистецтва першої третини ХХ століття в різні часи мало назви психологічного реалізму або соціально-психологічного реалізму, а також філософсько-психологічного чи лірично-психологічного реалізму. Ці назви з'являлися в різні часи впродовж ХХ століття у зв'язку з відповідними ухилами літературознавчих досліджень. У різних варіантах визначень зумовлена своєрідність конкретизації, а саме: соціальний тип

пов'язаний з тематикою, філософський – характеризує аналітичне підґрунтя мислення, ліричний – стильове порубіжжя з романтизмом. Але першозначуща особливість залишається за акцентуванням уваги на психологізмі художньої естетики. В його основі теоретична думка різних часів убачала своєрідність письменницької філософсько-світоглядної концепції. Своєю чергою, психологізм створює предметний світ через духовне сприйняття, відбите в новому реалізмі. Тому спектральний аналіз історії й теорії неореалізму є серйозною проблемою не тільки у вирішенні побудов літературно-мистецької доби першої третини ХХ століття, а й у виявленні духовних засад, закладених у стильових ознаках певного періоду нової щодо попередніх часів реалістичної доби.

Значення методологічних засад неореалізму полягає у створенні універсальної теорії пізнання, в основі якої лежить поєднання наук (фізики, математики, лінгвістики, біології, філософії, етики та естетики). Неореалісти зробили найістотніший внесок у формування сучасної парадигми, основою якої є принцип універсалізму та рецепція між різноманітними школами і напрямками. Мабуть, тому в західноєвропейських країнах неореалізм є одним з основоположних різновидів університетської методології, яка має впливову програму у викладанні гуманітарних і соціально-економічних дисциплін. Загалом методика неореалізму спрямована на побудову логічних форм розуміння світових процесів та людини через мовні, ментальні, фізіологічні компоненти. Ідеї неореалізму розвиваються у прагматичному рішенні досліджень інтелектуальних даних, класових характеристик та чуттєвих можливостей.

Розгортаючи розмаїття ідей, неореалісти намагались атомізувати світ і світові процеси. Утім, неореалістів неможливо звинуватити в ілюзорності, шарлатанстві чи надмірному захопленні фантазіями. Їх роздуми цілком адекватні у своїй філософічності, оскільки, заглиблюючись у розуміння існуючого світу та існуючого у світі, вони йшли шляхом власних можливостей, які вирізняються надзвичайною інтелектуальністю. Розуміючи мінливість будь-яких ідей, концепцій, теорій у визначенні істини, неореалісти рухалися своєрідними стежками філософської думки: від намагання встановити істинність фактів життєдіяльності на основі певних доказів до їх заперечення тими ж доказами. Такий вибір думки був не зовсім зрозумілим не тільки для сучасної їм критики, а й для критиків подальшого часу. Тому неореалістам докоряли за їх суперечливі та плюралістичні погляди. Проте вони виявилися першими аналітиками, які, пропонуючи різноманітні аксіоми, не наполягали на їх бездоганності. Навпаки, представники неореалізму висловлювали думки про наявність різноманітного кола істинності залежно від галузі знань, часу і простору, ментальності, класової належності, які, своєю чергою, також взаємопов'язані у світі ідей, суб'єктивної та об'єктивної реальності. У пошукових методах вони стали першопрохідцями до таємниць буття на основі заглиблення в існуючий світ не тільки ідеальних, а й матеріальних, а також спільнотуалістичних концепцій та ідей.

Головний акцент неореалізму на позитивній цінності наукового знання у пізнанні світу став свіжим подувом світоглядних позицій першої третини ХХ століття. Концепції неореалістів розширили межі різноманітних учень і вплинули на розвиток оригінальних гіпотез. Завдяки неореалістам виникли нові світоглядні теорії еволюції, пов'язані з біологічними знаннями, здійснювалися спроби поєднання лінгвістики, фізики і фізіології, в одному колі досліджень розглядалися питання розуму і мови, особлива увага приділялася лінгвістичним аспектам у зв'язку з чуттєвими та інтелектуальними можливостями, розширювалась увага до ментальної характеристики, створювався особливий світ досліджень людини (як суб'єкта) та мікро- і макросвітів навколо неї (як об'єктів). Представники неореалізму не намагалися подолати проблеми попередників (як ідеалістів, так і матеріалістів) у сфері суб'єкт-об'єктних взаємин, а пропонували новий погляд на них, стверджуючи наявність розмаїтих взаємозумовленостей цих категорій. Це надало можливість не лише об'єднати суб'єкт і об'єкт у дослідницькому колі світового пізнання, але й створило кардинально нове розуміння методологічної системи взаємодій, зокрема у літературознавстві.

Так, категорія суб'єкта у художньому творі визначається як персонаж, або людина, а її інтелектуальні, чуттєві, ментальні, фізіологічні дані – як характеристика та особливості. Категорія об'єкта у художньому творі визначена через довколишній світ живої (звір, птах, інша людина) та неживої (сонце, небо, місто, село, дім, дорога, хліб, книга) природи. Неореалісти звернули увагу на складні стосунки суб'єкта-людини і об'єкта як іншої людини, в чому завжди вбачались існуючі суперечності поглядів та світоглядних позицій. Зрозуміло, що такі суперечності відображені у літературознавстві як теорія конфліктів і пов'язані з нею численні теми й лейтмотиви. Неореалістичний філософський контекст виявив своєрідне відбиття в літературі у формах створення реальностей світу, в якому високе і низьке, прекрасне і потворне, добре і зле, порядне і підле, мудре і нерозумне завжди знаходяться поряд, і кордони цих протилежностей виявити неможливо. Неореалісти-філософи у дослідженні цих категоріальних антонімів спиралися на ейнштейнівську теорію відносності, основні ідеї якої помітно накреслюють суть ідей та конфліктів у художніх творах письменників-неореалістів.

Спираючись на пізнавальну традицію попереднього часу, неореалісти приділяли значну увагу новоствореним ідеям атомізму, інстинктивності, раціональної чуттєвості, науковим знанням, соціальним та ментальним основам у їхньому органічному взаємозв'язку для розуміння реальності буття.

Пізнавальна ситуація в гуманітарних науках у першій третині ХХ століття позначилася з усією відчутністю на філології (літературознавстві, мовознавстві), психології, філософії (особливо гносеології). Літературознавство та філософія взаємопов'язані спільною проблематикою, яка сформувалася на основі «філософії життя» і теорії пізнання. Це поєднання знайшло відображення у різноманітних неореалістичних теоріях, основні засади яких тяжіли до синтезу наукової, духовної, психологічної, емоційно-художньої інтерпретації людини і життя (як суб'єкт-об'єктних основ світу). Філософи-

неореалісти експериментували у власних поглядах на світ і його суб'єкт-об'єктне підґрунтя творення, розширювали кордони філософської думки, об'єднували розмаїті галузі наук та створювали нові розгалуження для дослідницької думки. Своїми працями мислителі змінили спрямованість філософських інтересів своїх сучасників і послідовників на відкриття нового поля обсервації, адже їх цікавили не ідеалістичний абсолют і не лише матеріалізм, а вміст людських сприйняття, логічний зв'язок між теоретичними посиленнями, імперативами та пізнавальними можливостями. Тому в основі неореалізму закладено різноманітні теорії визначення людського сприйняття світу та його складників, а також відображення світорозуміння через мовний, ментальний, суб'єктно-об'єктний компоненти особистого конструювання. Дослідницькі лінії міркувань розгалужені, однак у них зберігається логіка складних роздумів про процес сприйняття інформації, яку пропонує світ: філософія – наука – інтелектуальна пригода – досвід – універсалії минулого і майбутнього – свідомість – суб'єктивність – емоційна сила – моральність – суб'єкт – середовище – наука – філософія. Розробляючи різноманітні модуси розуміння неореалістичного впливу на суспільне життя, філософи стверджували, що неореалізм як наукове світосприйняття залишає за собою право на значний вплив на суспільний розвиток через багатогранний механізм зв'язку його наукових ідей. Окрема термінологія з тематичного кола філософії часто застосовується у літературознавстві: перцептивна функція (функція сприйняття), модус, іманентність (як учення про векторну структуру природи), креативність (активність, творчий імпульс), моністичність.

Неореалісти запропонували новий погляд на світ і розширили обрії світоглядної думки. Своїми творами митці змінили спрямованість художніх шукань своїх сучасників і послідовників на відкриття нового поля обсервації, адже їх цікавив не тільки сенс людського сприйняття світу та його складників, алогізм вчинків, а й відображення світорозуміння через мовний, ментальний, суб'єктивний компоненти та фактор впливу інших суб'єктів і об'єктів на особистість. Вектори таких шукань розгалужені, однак у них зберігається логіка складних роздумів про процес нової світової формації першої третини XX століття, яку дещо спрощено можна звести до формули: історія – авторська свідомість – інтелектуальне сприйняття (перцепція) – досвід – проєкції на минуле і майбутнє – креативність відтворення – суб'єкт-об'єктна іманентність.

Соціально-культурна формація першої третини XX століття позначилася з усією відчутністю на літературі. Прагнучи осмислити віхи розвитку, письменники розробляли й нову проблематику, суть якої формувалася на основі «філософії життя» і теорії пізнання. Ці тенденції знайшли відображення у різноманітних неореалістичних творах, основні засади поетики яких тяжіли до синтезу наукової, духовної, психологічної, емоційно-художньої інтерпретації людини і життя як основ світобудови.

1.Бондаренко В. Новый реализм / В. Бондаренко. – 2003. – Режим доступа : <http://www.zavtra.ru/denlit/084/11.html> 2. Бохенский Ю.-М. Современная европейская философия (первой половины XX века) / Ю.-М.Бохенский. – Режим доступа : <http://www.rodon.org/byu/sef.htm> 3. Бруно Ф. Новый Реализм. Наследок Нового Мислення /

Фогельман Бруно ; [переклад з мови есперанто М.Кривецького, В.Паюка]. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2001. – 168 с. 4. *Коньшев В.Н.* Современная американская политическая мысль : историография неореализма / В.Н.Коньшев. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2006. – 154 с. 5. *Лосский Н.О.* Введение в философию / Н.О.Лосский. – Пг. : Наука и школа, 1918. – Часть 1. – 304 с. 6. *Лосский Н.О.* Обоснование интуитивизма / Лосский Н.О. Избранное / Н.О.Лосский. – М. : Издательство «Правда», 1991. – С. 11–334. 7. *Лосский Н.О.* Основные вопросы гносеологии : [сборник статей] / Н.О.Лосский. – Пг. : Наука и школа, 1919. – 207 с. 8. *Муратова К.Д.* Реализм нового времени в оценке критики 1910 годов / К.Д.Муратова // Судьбы русского реализма начала XX века : [сб. ст.]. – Л. : Наука, 1972. – С. 135–164. 9. *Пассмор Дж.* Сто лет философии / Джон Пассмор ; [пер. с англ. И.В.Борисовой, Л.Б.Макеевой, А.М.Руткевича]. – М. : Прогресс-Традиция, 1998. – 496 с. 10. *Старченко Н.Н.* Об интуитивном неореализме Н.О.Лосского / Н.Н.Старченко // Актуальные проблемы истории философии народов СССР. – М. : Изд-во Моск. университета. – 1980. – Вып. 8. – С. 81–90. 11. *Ткачук М.П.* Модерністський дискурс лірики й новел Богдана Лепкого : [дослідження] / М.П.Ткачук. – Тернопіль : ТНПУ, 2005. – 128 с. 12. *Френкел Г.* Злоключения идей. Критика философии Уайтхеда / Г.Френкел ; [пер. с англ. Л.С.Савельева]. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1959. – 103 с. 13. *Хесле В.* Гении философии нового времени / Витторио Хесле ; [пер. А.К.Судакова]. – М. : Наука, 1992. – 224 с.

**Ольга Турган,  
д. філол.наук, проф.**

## **РЕЦЕПЦІЯ АНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ (ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ)**

У статті простежується рівень і своєрідність рецепції античності як типу культури в українській літературі різних етапів її розвитку.

*Ключові слова:* античність, художня свідомість епохи, реміфологізація, неоміфологізм, рецепція, українська література.

В статье прослеживается уровень и своеобразие рецепции античности как типа культуры в украинской литературе разных этапов ее развития.

*Ключевые слова:* античность, художественное сознание эпохи, ремифологизация, неомифологизм, рецепция, украинская литература.

The author analyzes the level and originality of the reception of Antiquity as type of culture in Ukrainian literature of different stages in its development.

*Keywords:* Antiquity, artistic consciousness of the epoch, remythologization, newmythologism, reception, Ukrainian literature.

Античність – це цілісний світоглядний космос, єдиний організм, до якого звертались і звертаються культури різних народів. Цей термін був прийнятий на початку XVIII століття у французькій мові й позначав особливий тип цивілізації, що належить до ранніх історичних періодів. Поява багатьох досліджень, пов'язаних із вивченням історії мистецтв, привела до звуження поняття «античності» в межах греко-римської стародавності. Античність як культурна спадщина Стародавньої Греції і Риму мала великий вплив на політичне й релігійне мислення, літературу й мистецтво, на філософські, правові погляди всіх народів Європи і на весь сучасний світ. М.Бахтін підкреслював, що «...в кожній літературі минулого закладені величезні